

4. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики / 3-е изд., испр. и доп. / А.М. Эрделевский – Москва: Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.

УДК 349.2

Кириченко Т.М.,
здобувач кафедри правознавства
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

НОРМАТИВНА ПІДСТАВА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню нормативної підстави відшкодування моральної шкоди, завданої працівнику порушенням його трудових прав, визначенню класифікації нормативної підстави відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: відшкодування моральної шкоди, юридична відповідальність, нормативна підстава юридичної відповідальності.

The article is devoted to the study of the normative basis for compensation for non-pecuniary damage caused to an employee in violation of his labor rights, the definition of the classification of the normative basis for compensation for non-pecuniary damage.

Key words: compensation for moral damage, legal liability, normative basis of legal liability.

Метою цього дослідження є вивчення однієї із підстав відшкодування моральної шкоди – нормативної підстави юридичної відповідальності. Завдання правової держави, якою проголосила себе Україна, полягає не лише у встановленні законності та правопорядку, а й у створенні дієвих інструментів, які б забезпечували реалізацію учасниками суспільних відносин їхніх прав, а й захист в разі їх порушення. Одним із таких інструментів є юридична відповідальність, настання якої можливе за наявності певних підстав.

Питанням підстав юридичної відповідальності в теорії права та окремих галузей науковцями приділяється достатня увага (В. С. Венедиктов, В. М. Скобелкін, В. І. Манукян, І. Шамшина, В. І. Щербина та інші). Однак дослідженню підстав юридичної відповідальності у сфері відшкодування моральної шкоди у трудовому праві вченими не приділено уваги, незважаючи на те, що відшкодування моральної шкоди у цій галузі є важливим інструментом захисту прав працівників. Наведене обумовлює актуальність і доцільність дослідження нормативної підстави відшкодування моральної шкоди у трудовому праві. Для досягнення мети цього дослідження передбачається з'ясувати поняття «підстава», розглянути види правових підстав юридичної відповідальності, запропонувати трактування категорії «нормативна підстава відшкодування моральної шкоди у трудовому праві» та класифікацію нормативної підстави відшкодування моральної шкоди у трудовому праві.

Захист прав працівників, а також відшкодування моральної шкоди у разі порушення їх трудових прав в умовах становлення ринкової економіки є одним із актуальних питань. Конституція України, закріплюючи право людини на працю передбачає, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [1]. Разом з цим, недосконалість трудового законодавства, недостатній державний контроль за дотриманням законодавства, що регулює трудові правовідносини створюють сприятливе середовище для

порушень трудових прав працівників.

Відповідно до трудового законодавства України основними законними правами працівника є: право на оплату праці не нижче встановленого державою мінімального розміру; право на відпочинок; право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку; право на участь в управлінні підприємством, установою, організацією; право на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством (ст. 2) [2]. Законодавство України, що регулює трудові правовідносини встановлює й інші права працівників, порушення яких тягне відповідальність роботодавця.

Захист конкретного трудового права становить собою певну, дозволена законом, юридично значущу дію. Залежно від того, яке саме трудове право особи порушене, характеру та обсягу правопорушення, волі уповноваженої особи й інших обставин, обирається конкретний спосіб захисту (поновлення). З-поміж основних способів захисту трудових прав працівників, передбачених чинним законодавством, виділяється компенсація моральної шкоди, яка постає видом матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові [3]. Отже, одним із видів відповідальності роботодавця за порушення трудових прав є відшкодування моральної шкоди працівнику. Зауважимо, що правовідносини з відшкодування моральної шкоди у трудовому праві виникають між роботодавцем та працівником з приводу порушення прав останнього, а об'єктом цих правовідносин є відшкодування, яке роботодавець повинен здійснити на вимогу працівника. Відшкодування моральної шкоди у трудовому праві можна розглядати в трьох аспектах: як компенсацію за завдану моральну шкоду працівнику; як самостійний, особливий та універсальний вид відповідальності роботодавця; як спосіб захисту прав працівника у трудових правовідносинах. Правовідносини з відшкодування моральної шкоди у трудовому праві спрямовані не на відновлення порушених трудових прав працівника, а на згладжування негативних наслідків, спричинених цим порушенням. Суб'єктивним правом працівника як правомочної особи є вимога щодо відшкодування моральної шкоди, юридичним обов'язком зобов'язаної особи – роботодавця є вчинення дій, спрямованих на задоволення вимоги працівника. У точці стикання суб'єктивних прав та юридичних обов'язків відбувається досягнення правової мети, на яку вони спрямовані, а саме, врівноваження немайнової втрати працівника, яка виникла в результаті порушення його трудових прав.

При цьому, слід зазначити, що відшкодування моральної шкоди є особливим видом відповідальності роботодавця за вчинення трудового правопорушення, яке здійснюється за наявності відповідних підстав. Адже відсутність підстав для відшкодування моральної шкоди робить неможливим захист трудових прав працівника у такий спосіб.

Досліджуючи підстави відшкодування моральної шкоди у трудовому праві необхідно зупинитися на етимологічному значенні поняття «підстава». Потреба у дослідженні вказаного терміну обумовлюється неоднозначним використанням у правничій і науковій літературі юридичної категорії «підстава юридичної відповідальності» та ототожненням її з іншими складовими елементами юридичної відповідальності. Так, у словнику української мови вказується, що підстава є тим головним, на чому базується, ґрунтується що-небудь [4, с. 506]. Підстава виступає фундаментом юридичної відповідальності, тому можна зробити висновок, що підстава юридичної відповідальності є тим, на чому ґрунтується застосування до особи відповідних примусових заходів за вчинене протиправне діяння, у тому числі й у сфері відносин, які становлять предмет регулювання трудового права.

Разом з тим, слід зазначити, що серед дослідників зустрічаються й інші точки зору з цього приводу. Деякі дослідники вказують, що підставами юридичної відповідальності є обставини (сукупність обставин). На переконання інших науковців підставою юридичної відповідальності є

наявність складу правопорушення. Зокрема, О. Ф. Скакун підстави юридичної відповідальності визначає як сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та повинною [5, с. 440]. Серед підстав юридичної відповідальності дослідниця виокремлює юридичну підставу відповідальності, якою є відповідний нормативний акт, який визначається правовідносинами у сфері яких вчинено правопорушення [5, с. 437-438]. В. О. Котюк підставою юридичної відповідальності називає склад правопорушення, деліктоспроможність (осудність, дієздатність) суб'єкта і наявність законодавства, які взаємопов'язані і закріплені в законодавстві [6, с. 67]. Таким чином, науковці мають різні погляди на визначення поняття «підстави юридичної відповідальності», що вказує на відсутність традиційного підходу до розуміння цієї юридичної категорії, а також її складових. Проте, неможна вважати ці позиції помилковими, оскільки головний недолік у питанні визначенні підстав юридичної відповідальності полягає у відсутності їх класифікації.

В правовій доктрині не сформувалось усталеної класифікації підстав юридичної відповідальності. Зокрема, в правничій та науковій літературі виокремлюють юридичні (правові або нормативні), фактичні та процесуальні підстави юридичної відповідальності. В контексті цього дослідження зупинимось на Так, російські науковці вказують, що нормативно-правовою підставою виступає норма права (правовий інститут), який регулює відповідні правовідносини [7, с. 17]. У вітчизняній науці дослідники вважають, що нормативну підставу відповідальності складають правові норми, які передбачають юридичну відповідальність [8]. Втім, М. М. Войнарівський висловлює думку, що під юридичними підставами відповідальності слід розуміти правовий документ, який характеризує певну поведінку суб'єктів господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності [9, с. 343].

Неможна не погодитися з наведеними позиціями вчених, з огляду на те, що нормативно-правовою підставою юридичної відповідальності є норми права, закріплені у офіційних документах, з яких одним із найважливішим і найрозповсюдженішим є нормативно-правовий акт [10, с. 117]. Отже, нормативно-правова підстава будь-якої відповідальності міститься у відповідних законодавчих актах, які визначають діяння або бездіяльність протиправним та встановлюють юридичну відповідальність за скоєне правопорушення у тій чи іншій сфері правовідносин.

Вивчаючи питання нормативних підстав юридичної відповідальності варто звернути увагу на запропоноване визначення цієї юридичної конструкції Н. О. Цюприк. Дослідниця вказує, що нормативна підстава – це система норм, які закріплюють склади правопорушень, систему стягнень, коло суб'єктів, наділених правом застосовувати стягнення і процедуру притягнення до відповідальності [11, с. 449]. Даний підхід заслуговує на увагу з огляду на те, що охоплює не лише правові норми, які встановлюють відповідальність за правопорушення, його склад, а й суб'єктів правозастосовної діяльності та процедурні аспекти юридичної відповідальності.

Звертаючись безпосередньо до нормативної підстави відшкодування моральної шкоди трудовому праві, слід вказати, що нею виступає Кодекс законів про працю України Він містить статтю 237¹, що закріплює право працівника на відшкодування моральної шкоди у разі порушення його законних прав, що призвело до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і потребує від нього додаткових зусиль для організації свого життя [2]. З огляду на галузеву приналежність відшкодування шкоди у трудових правовідносинах, положення закріплені у статті 237¹ Кодексу законів про працю України слід вважати спеціальною нормативною підставою відшкодування моральної шкоди працівнику.

Загальною нормативною підставою відшкодування моральної шкоди, у тому числі у сфері трудових правовідносин, є норми Цивільного кодексу України, що випливає зі статті 9 цього кодексу. Вона передбачає, що положення Цивільного кодексу України застосовуються до врегулювання трудових відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Так, В. Л. Костюк зазначає, що історична спорідненість і взаємозв'язок трудового та цивільного права проявляється у тісному зв'язку не лише предмету та методу правового регулювання цих галузей

права, можливості субсидіарного застосування норм цивільного права до трудових відносин, а й до певної міри спорідненості трудових та цивільних правопорушень [12, с. 71].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що однією із підстав відшкодування моральної шкоди у трудовому праві які виду юридичної відповідальності є нормативна підстава. Нормативно-правовою підставою відшкодування моральної шкоди у трудовому праві являється сукупність правових норм, які встановлюють відповідальність роботодавця у вигляді відшкодування моральної шкоди працівнику, закріплені у трудовому та цивільному законодавстві. Нормативна підстава відшкодування моральної шкоди у сфері трудових відносин виступає як загальна та спеціальна, які відповідно закріплені у цивільному та трудовому законодавстві. При цьому, нормативна підстава відшкодування моральної шкоди у трудовому праві є поєднанням спеціальної і загальної підстави, оскільки трудове законодавство вказує про можливість відшкодування моральної шкоди, в той час як цивільне законодавство безпосередньо регулює відносини у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII / [Електронний ресурс] : Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>
3. Протопопова Я. С. Правове регулювання відповідальності власника або уповноваженого ним органу за нанесення моральної шкоди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Я. С. Протопопова ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2011. – 20 с. / [Електронний ресурс]. – Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>.
4. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 6. – 832 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / переклад з російської. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
6. Котюк В. О. Основи держави і права : Навчальний посібник. – 3-тє видання, доповнене і перероблене. – К. : Атака, 2001. – 432 с.
7. Празднов А. Н. Нормативные основания гражданско-правовой ответственности военных организаций за вред, причиненный военнослужащими при исполнении служебных обязанностей / А. Н. Празднов // Военно-юридический журнал. – 2006. – № 9. – С. 17-20.
8. Середюк В. В. Порівняльно-правовий аналіз підстав юридичної відповідальності у правовій науці України та Польщі / В. В. Середюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4(17) / [Електронний ресурс]. – Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/>.
9. Войнарівський М.М. Щодо відповідальності органів публічної влади за неправомірне застосування адміністративно-господарських санкцій / М.М. Войнарівський // Митна справа. – 2013. – № 2(86). – Ч. 2. – К. 2. – С. 341-346.
10. Волинка К. Г. Теорія держави і права : Навчальний посібник / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
11. Цюприк Н. О. Принципи та підстави адміністративної відповідальності працівників органів внутрішніх справ / Н. О. Цюприк // Альманах права : Науково-практичний юридичний журнал. – 2012. – Вип. 3. – С. 448-452.
12. Костюк В. Л. Трудова деліктоздатність і правопорушення : деякі аспекти співвідношення / В. Л. Костюк // Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки. – 2008. – Т. 77. – С. 69-72.